

Пий XII и еврейският въпрос



на

© 2025 Кирил Карталов, автор
© 2025 Нина Билева, превод от италиански език
© 2025 Александра Гогова, дизайн и оформление на корицата
© 2025 Libreria Editrice Vaticana, архивни документи и изображения
© 2025 Fototeca Gilardi, изображения
© 2025 Издателство „Изток-Запад“

ISBN 978-619-01-1606-6

Звукът на мълчанието Пий XII и еврейският въпрос в светлината Ватиканските архиви

Кирил Карталов

Мъдростта на знаещия
се състои в това
да подчини изцяло,
смирено
и вярно
своя интелект
на всички учения,
които идват при него

Пуй XII

от търсенето
и откриването на

истината.





Фотография Интернет.





Фотография Интернет.



Фотография Интернет.

Постановка на проблема

Еврейският въпрос по време на Втората световна война не губи откъм интерес с течение на времето. Той е самостоятелна драма, която има своя специфика, съвсем различна от същността на други страдания и драматичния завършек на други съществувания. Историкът Йехуда Бауер, пионер в изследването на Холокоста, твърди, че еврейският геноцид, като цел на нацизма, представлява изключително явление в сравнение с каноничната версия на геноцида¹. Еврейският геноцид, планиран

и осъществен от нацизма, е идеологически, универсален и радикален. Той не се ограничава до определена територия или географски район и се основава на само-

личността по рождение на преследваните. Отнася се до това „кой си“, а не „какво вършиш“. Според Бауер именно този аспект изразява „екстремния“ характер на еврейския геноцид в сравнение с други геноциди². Целта на германските действия срещу евреите е пълното заличаване, физическото елиминиране на целия еврейски народ в териториите, окупирани от въоръжените сили на Райха и в тези на съюзническите държави. Изразът, който германците използват, е много показателен – *Vernichtung*. Той напълно предава понятието за из-

1. Y. Bauer, *Ripensare l'Olocausto*, Milano 2009, pp. 63-96.
2. *Ibid.*, p. 76.

требление, елиминиране, унищожение, заличаване.

След като в периода 1933 – 1939 г. евреите са преследвани, концентрирани и експулсирани, след избухването на войната те са „осъдени на смърт“ като народ. Този избор представлява категория, непозната в Европа, безпрецедентен ход в политическата престъпност, форма на репресия, изтласкана отвъд всяко въображение; това е доказана демонстрация на разрушителния потенциал на човешките същества. Както твърди Бауер, по този начин Холокостът не е просто конкретно събитие срещу конкретна категория, а универсално събитие. В този елемент са уникалността, особеността и цялата драматичност на Холокоста; по своята същност той не се поддава на смесване с други форми на жестокост или с други драматични последици от Световната война. Никой народ като такъв не е подлаган на толкова жестока агресия, за никого не е произнасяна такава страшна присъда и не е изпълняван изключително систематичен и безпощаден план.

Именно поради този неразбираем характер на Холокоста нараства необходимостта от изучаването и разказването му, като се ценят новите документи и новите гледни точки, което е истинският начин да се помни.

Трябва да се добави, че тематизирането на Холокоста, както го възприемаме днес, се оформя посте-

пенно в десетилетията след края на Втората световна война. През 50-те и 60-те години на XX век все още се говори най-общо за депортирани в концлагери. Знаело се е, че евреите са понесли най-тежката участ, но пълното осъзнаване на Холокоста е нещо по-късно. През 30-те години на миналия век малцина са имали представа какво може да се случи с евреите. Историкът Раул Хилберг отбелязва: „През 1933 г. никой от извършителите не може да предвиди мерките, които ще бъдат предприети през 1938 г.; нито пък през 1938 г. каква форма ще придобие начинанието през 1942 г. Унищожаването е операция, която се е провеждала стъпка по стъпка; рядко е имало случаи, когато длъжностните лица са виждали по-далеч от непосредствената цел или текущия етап [...]“³.

3. R. Hilberg, *La distruzione degli ebrei in Europa*, Torino 1999, p. 37 ss.

Разбира се, в Германия настъпва *Kristallnacht*, Кристалната нощ, но реалната тежест на случващото се се осъзнава едва по-късно. А евреите, избягали от Германия, не са приети добре в различните части на света, дори в САЩ. Накратко, това е сложен проблем. Западният свят, цивилизованият свят, с малки изключения, не разбира, не си дава сметка какво се случва. Не е било лесно да се разположат в съзнанието на човек невъобразимите ужаси, които нацистите извършват в Европа. По-лесно е

човек да се намира в зоната на зграча между съзнанието и невежеството, особено когато има напирасци опасности от войната и се проявяват първосигнални потребности за оцеляване за него и за собственото му обкръжение.

Питайки се какво е наследството на това събитие за нашия век, бих искал да се спра на това, което историкът Дан Динер нарича *Zivilisationsbruch*, или счупване на ниво цивилизация. Счупването засяга не само сигурността на Просвещението и идейните течения, които се позовават на него, но и по-общите предположения за човешката природа: в предговора си към „Нима това е човек“, предназначено да се превърне в едно от най-авторитетните свидетелства за ада в „Аушвиц“, Примо Леви заявява с голяма изчистеност и простота, че иска само да „прибави“ „документация за едно спокойно изследване на някои аспекти от човешката душа“⁴.

4. Примо Леви, *Нима това е човек*, I и II том, Ангелинов и партньори, София 1995, прев. Божан Христов, с. 11.

Холокостът води до преосмисляне и поставяне под въпрос на антропологичната реалност до самата ѝ същност: у жертвите, лишени от всякаква индивидуална определеност, и у палачите, които в безсмисленото производство на масова смърт се оказват в противоречие със собствения си принцип на оцеляване, унищожавайки у евреите дори умения, ценни за Германия, подложена на огромно военно

предизвикателство, и отклонявайки, за да довършат изтреблението, основни логистични ресурси (например железопътен материал) от многобройните театри на войната, в които участва германската армия⁵. Изтреблението на евреите е само-

цел; масовото унищожаване на човешки животи в големите фабрики на смъртта „Аушвиц“, „Треблінка“, „Белжец“, „Собибор“, „Майданек“ и „Хелмно“, макар и извършвано с методите на съвременната индустриална рационалност, не произвежда нито стоки, нито стойност⁶.

Много историци, дори далеч от радикалните тези на Ели Визел, който, както е известно, отрича възможността за „разбиране“ на Шоа⁷, поставят под въпрос въобразимостта на Холокоста⁸ и границите на инструментариума на изследователя по отношение на разбирането на събитие, което поставя въпроси, пряко засягащи антропологичната, метафизичната и религиозната сфера. Преди доста години този въпрос е формулиран, наред с другото, от Андреас Хилгрубер, който в заключението на есето си „Двойният залез: разпадането на Германския райх и края на европейското еврейство“⁹ констатира, че по отношение на Холо-

5. D. Diner, „Zivilisationsbruch“, *la frattura di civiltà come epistemologia della Shoah*, „Storia della Shoah“, a cura di M. Cattaruzza, M. Flores, S. Levi Sullam, E. Traverso, vol. I: *La crisi dell'Europa: le origini e il contesto*, Torino 2005, pp. 16-45.

6. E. Traverso, *Auschwitz e gli intellettuali: la Shoah nella cultura del dopoguerra*, Bologna 2004; N. Berg, *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker. Erforschung und Erinnerung*, Göttingen 2003.

7. E. Wiesel, *L'ebreo errante*, Firenze 1986, p. 164.

8. S. Friedländer (ed.), *Probing the Limits of Representations. Nazism and the "Final Solution"*, Cambridge et. al. 1992.

9. A. Hillgruber, *Zweierlei Untergang. Die Zerschlagung des Deutschen Reiches und das Ende des europäischen Judentums*, Berlin 1986.

костта разбирането на изследователя може да стигне само до определена граница и е недостатъчно, за да даде изчерпателно обяснение на процесите и мотивите, довели до унищожаването на почти цялото еврейско население, попаднало в ръцете на германските власти по време на Втората световна война. В заключителните страници на кратката си реконструкция на изстреблението на европейските евреи Хилгрубер обобщава някои аспекти на отговорността и съучастие на германците в престъплението: бюрократичната организация, отговаряща за изстреблението, е изисквала прякото и косвеното участие на голям брой хора. Цивилното население, от своя страна, поне смътно е осъзнавало ужасяващите процедури, извършвани в лагерите на смъртта – „Аушвиц“ и в Полското генерално губернаторство. Според починалия през 80-те години на XX век историк най-тревожният аспект на тази реалност е лекотата, с която през двадесетото столетие хора са подтиквани да убиват други хора без конкретни мотиви, запазвайки отношение на значително безразличие. Това безразличие ще се прояви и десетилетия по-късно в разпитите на мъчителите по време на съдебните процеси за престъпления срещу човечеството. Освен това, доста от лицата, отговорни за чудовищни престъпления, са висшисти и са получили хуманитарно образование, като например

СС-хауптштурмфюрерът д-р Йозеф Менгеле, отговорен за експериментите с хора в „Аушвиц“, който има диплома по философия, както и по медицина.

Справяйки се с подобни проблеми, отбелязва Хилгрубер, ние напускаме задачата на историците и навлизаме в област, която е присъща на антропологията, философията, социалната и индивидуалната психология и на която дори с помощта на тези дисциплини не бихме могли да намерим окончателни отговори¹⁰. Дори Примо Леви в едно интервю през 1976 г. признава, че намира всички настоящи обяс-

нения на Холокоста за незадоволителни, и заключава, че е останал с впечатлението, че изстреблението на евреите се дължи на „обща атмосфера на неконтролируема лудост [...], единствена по рода си в исто-

рията“¹¹. Няколко реда по-надолу обаче той добавя: „Ако разбирането е невъзможно, знанието е необходимо, защото случилото се може да се върне, съвестта може отново да бъде прелъстена и затъмнена: нашата също“¹².

Един от историците, които са най-отдадени на темата за Холокоста, е именно споменатият по-горе Йехуда Бауер, който в последната си книга „Евреите. Противоречив народ“ се връща към историческия произход и естеството на може би най-загадъчното събитие на XX в.¹³

10. *Ibid.*, pp. 98-99.

11. P. Levi, *Appendice, Se questo è un uomo*, p. 243.

12. *Ibid.*, p. 244.

13. Y. Bauer, *Ebrei. Un popolo in disaccordo*, Milano 2014.

Това не е лесен за четене текст, тъй като е изграден като игра на гразнещи тематични наслагвания и внезапни диалектически обрати, които сякаш се придържат в дълбочина към духовността на автора, добре изразена в оригиналното заглавие: „The Jews. A Contrary People“. Може да се каже, че духът на противоречието, отнасящ се тук до еврейския народ, чиято природа на колективна етноисторическа и религиозна единица остава нерешена през цялото време на магматичното изследване и все още е обект на жестоки политически и идеологически конфликти, е дълбоко усетен от автора. Макар да се обявява за атеист, Йехуда Бауер възприема метода „за“ и „против“, характерен за равинските спорове¹⁴, усвоен още в пражкото му детство и усъвършенстван през дългите години на обучение и академична практика.

14. M. Jastrow, S. Mendelsohn, *Bet Hillel and Bet Shammai*, „Jewish Encyclopedia“, vol. 3, New York and London 1902, pp. 115-116.

Главната мишена на неговото изследване, което няма за цел да стигне до окончателно решение, защото *разбирането* (в смисъла, който историците придават на този термин) на Холокоста би било равносилно на рационализирането му и по този начин на оправдаването на неоправданото, е богословската интерпретация на Холокоста като уникално събитие в историята, което пряко поставя под въпрос връзката на библейския Бог с Неговия народ. На всички възможни варианти, ортодоксални или хетеро-

доксални, на подобен деформиращ прочит на фактите Бауер противопоставя тезата, възникнала след дефинирането на термина „геноцид“ от Рафал Лемкин: най-подходяща за рамкиране на стратегията за етническо изтребление, замислена от Хитлер и последователно прилагана от безбройно множество анонимни герои, слуги блядолизци на една радикална расистка идеология с дълбоки корени в предмодерната и модерната европейска история. Същевременно тя е и най-подходящата за изваждане от фалшивия мит за уникалност на съвкупност от събития, които са безпрецедентни по своята времева фактуалност, но чиито съставни и причинно-следствени фактори имат облика на типична повторяемост в дългата продължителност на човешката история и които следователно биха могли да представляват образцов прецедент, който трябва да бъде предотвратен с непокътната морална енергичност.

19

Преглеждайки историята на своите изследвания на Холокоста, Бауер посочва точно коя е тяхната отправна точка. Става дума за това да се отговори на най-влиятелния историк на нацистките расови гонения, на вече цитирания Раул Хилберг и „Унищожаването на европейските евреи“ (1961), която дълго време е доминирала в съзнанието. Големият му труд, който приписва на германската бюрокра-

ция най-голямата отговорност за Холокоста, „отговаря на въпроса как, а не защо“¹⁵. Аналогично Бауер отхвърля интерпретацията на функционалистката мисловна школа, която разглежда идеологията като обикновен фонов елемент, като по-скоро приписва решаващото каузално въздействие на съвкупността от събития на икономически или структурни фактори. Макар да не отрича тези доказателства, авторът застъпва една по-радикална теза от антропологично-морално естество: „Структурите, независимо дали са икономически, социални или системни, не убиват. Хората са тези, които убиват, и те трябва да оправдаят престъпното си действие с една или повече причини“¹⁶.

15. Y. Bauer, *Ebrei*,
p. 324.
16. *Ibid.*, p. 327.

Идеологията никога не е просто фон.

Но тя играе водеща роля в разгръщането на историческото действие. Това означава, че става въпрос за реконструиране на онази уникална по своята случайност, но също така типична и повтаряща се съвкупност от последици, която свързва идеологията, антисемитизма, войната и Холокоста в причинно-следствен континуум и която при съвсем нови условия също би могла да се повтори. Въпросът е може ли да бъде променена човешката природа, тъй като всяка стъпка, направена в посока на убийство и геноцид, е окончателна стъпка, колкото и безпрецедентна да е тя.

В сравнение с позициите, изразени в миналото, Бауер самокритично предлага задълбочаване на последната, решаваща връзка: тази, която се отнася именно до отношението война – Холокост. Няма съмнение, че специфичните модалности, възприети от това, което нацистите замислят като окончателно решение на еврейския проблем, са благоприятствани от геополитическата специфика на източноевропейския регион, в който се е състояла военната конфронтация между Германия и Съветския съюз („кървавите земи“, оспорвани между двете разновидности – руски и германски – на империализма). Но предварителният въпрос на историята е за неизбежността на войната, германската отговорност в конфликта и връзката между войната и антисемитизма. Германия със сигурност носи основната отговорност за световния конфликт; но кой в крайна сметка взема решението за него, след като до 1938 г. европейските сили и само-

2

относно възможността за разрешаването му чрез мирен компромис?

Отново с мъка Бауер си задава въпроси, които може да изглеждат риторични, но имат за цел да изразят истинската нерешителност и конюнктурност на историческите факти, възможностите, които във всяка епоха времето оставя отво-

рени за решението на историческите изграчи: „Да не би големите капиталисти да са искали конфликта?“¹⁷; „Дали тогава армията е искала войната?“¹⁸; „Кой тогава я е искал?\": Хитлер със сигурност, но това е твърде банален отговор¹⁹.

Обсебеността на Хитлер от заплахата за етническа подмяна на германския народ от международния болшевизъм, параван за по-общия юдейски заговор, целящ изсмукването на жизнения сок на християнската цивилизация на Запада, не е просто идеология в Марксовия смисъл на думата (форма на фалшиво съзнание, фантастична маскировка на реални прагматични интереси). По-скоро това е, ако щете, колективна параноя, безпрецедентна проява на онази психология на тълпите, за която говори Лъобон и чиято действителна поливалентност като действащ исторически фактор ще бъде научно изследвана от Фройд и ще вдъхнови горчивите разсъждения за войната в кореспонденцията между двамата най-големи научни гении на XX в. – Фройд и Айнщайн²⁰. Бауер точно посочва командната верига, чрез която тази форма на колективен делириум се проявява в Третия райх, развивайки ефективност, превъзхождаща прагматичните интереси на икономическите сили, действащи в световен мащаб: „Ядрото на централното

17. *Ibid.*, p. 329.

18. *Ibid.*, p. 330.

19. *Ibid.*, p. 332.

20. A. Einstein, S. Freud, *Sulla guerra e sulla pace*, Reggio Calabria 2006; S. Freud, A. Einstein, *Perché la guerra?*, Torino 1997. <https://www.iisf.it/discorsi/einstein/carteggio.htm>.

ръководство на Партията и по-специално ръководителите на местните секции (гаулайтерите) – около петдесет – шестдесет души, и някои други централни партийни фигури (Химлер, Гьобелс, Розенберг и други) се разбират [...] и контролират милиони партийни членове, които са убедени, че всичко, което прави Хитлер, е правилно. Политиката му се подкрепя от идеология, която непрекъснато се насажда в главите на поддръжниците му и се разпространява сред населението чрез наличните по онова време медии. Дали това е просто пропаганда, или са идеи, в които хората, на първо място диктаторът, вярват и в съответствие с които

21. Y. Bauer, *Ebrei*, p. 326.

биха действали, ако е възможно? Дали идеологията е параван, зад който могат да се

видят истинските мотиви, било то икономически, социални, политически или военни – с други думи, прагматични съображения? Или може би не е имало прагматични причини, или те са били от второ-степенно значение, а това, което наричаме пропаганда, всъщност е било истинската мотивация?²¹.

Това все още е най-тревожният въпрос за нас днес, в епоха, доминирана от неконтролируемата мощ на технологиите, насочена преди всичко към осигуряване на военна сила и контрол над масите, както и към (илюзорно?) господство над природата, и едва на второ място към увеличаване на

средствата на цивилизацията: идеи, култура, обич, красота, здраве.

Но нека оставим засега това тревожно съмнение и се върнем към разследването на Бауер за Холокоста. Продължавайки изследването си, авторът стига до заключението в няколко страници: „Може да се отговори на въпроса какво е подтикнало нацистка Германия да започне войната: причините са преди всичко идеологически, а антисемитизмът е ядрото на тази идеология. Втората световна война отнема живота на около 35 милиона души само в Европа. От тях 5,7 милиона са евреи, които загиват по време на Холокоста. Нееврейците са 29 милиона. Бих казал, че те са загинали поне отчасти заради анти-семитската омраза. Може би това не е традиционното обяснение на тези исторически събития. Но аз съм убеден, че то е правилното“²².

22. *Ibid.*

23. *Ibid.*, п. 362.

Историята (за разлика от философията), както се повтаря в рефрена на здравия разум, не се прави с „ако“ и „но“. И все пак извънредността на събитието на Юдейския холокост през XX в. ни изправя пред редица доказателства, които не могат да бъдат заобиколени: „Без войната нямаше да има Холокост [...] Никой не е предвиждал Холокоста, дори тези, които са го извършили, тъй като преди 1941 г. не е имало никакъв план за масово изстребление“²³.

Не само че не е имало никакъв план, но и „до януари

1939 г. Хитлер никога не е заплашвал евреите с из-
стребление [...] Той не споменава за масово изстреб-
ление. Със задна дата коментаторите откриват
в изказванията на евреи и неевреи неща, които те
не са имали предвид, и със задна дата им приписват
дарбата на пророчеството“²⁴.

Бауер посвещава последните страници на пос-
ледната си книга на въпросите, които винаги са
вълнували еврейското съзнание: какво е можело да
се направи по друг начин, ако не за да се предотвра-
ти, то поне за да се смекчи тази буря от насилие, и
въпреки че не оправдава малодушието и цинизма на
онези от либерално-демократичния Запад, които

24. *Ibid.*, p. 363.

25. *Ibid.*, p. 391.

твърде дълго са се бавили с осъзнаването
на случващото се, той завършва с призна-
ние за политически реализъм: „Рузвелт и американ-
ската администрация нямаше да могат да спасят
евреите в Европа. Те можеха да помогнат матери-
ално за спасяването на малък процент от тях, но
предпочетоха да не го направят до януари 1944 г.
После се опитаха. И самият факт, че се провалиха,
с малки изключения, показва границите на възмож-
ностите им, дори и при значително по-добрите
обстоятелства в края на конфликта“²⁵.

Еврейският въпрос заема важно място в действията на Светия престол по време на Втората световна война. Би било напразно да претендираме да съберем всички елементи в един кратък очерк. Папа Пий XII е направил общи осъждания, но не атакува директно действията на Хитлер. Днес много евреи, които по някакъв начин са пострадали от бездната на Холокоста, го упрекват за това. И е разбираемо. Съществуват обаче някои особености, които затрудняват окончателните исторически оценки. За него годините на войната са духовна драма, в която той може да констатира изключителната крехкост на папската институция и сложността на католицизма. Тази крехкост трябва да бъде взета предвид при историческата реконструкция.

Понякога историята може да се появи на сцената и да започне оттам, напълно преобърната. Това се случва на 20 февруари 1963 г., когато в берлинския театър „Volksbühne“ е поставена пиесата на Ролф Хохут „Наместникът“ („Der Stellvertreter“) (през 2002 г. по нея е заснет и филм със заглавие „Амин“), по линията на политическия театър на Ервин Пискатор. Оттам фактически тръгва „черна легенда“, която съпътства световната историография и до днес, подхранвайки кампании на омраза срещу Пий XII, заклеймен в пронацизъм заради „мълчанието“ си за Холокоста.



Пий ХІІ, Рим, ок. 1940 г.



Пий XII, Рим, ок. 1940 г.

Парадоксално е, че „розовата легенда“ за папата произлиза от еврейските среди, а „черната“ – от самия католицизъм: „розовата легенда“ се отнася до (добре документираната) помощ, оказана от Пий XII на евреите, по която историографията вече няма какво да каже, тъй като много факти са разгадани и ни дават изчерпателна картина на ангажимента на Католическата църква. Дори през юни 1955 г. Израелският филхармоничен оркестър моли да му бъде разрешено да изнесе концерт в чест на Пий XII във Ватикана, за да изрази благодарността си към този папа, и в негово при-

26. Цит. в 8 P. Mieli, *Grandezza di un papa*, „In difesa di Pio XII. Le ragioni della storia“, a cura di G. M. Vian, Venezia 2009, p. 26.

съствие изпълнява темпо от Седмата симфония на Бетовен. А когато папата умира през 1958 г., Голда Меир, външен министър на Държавата Израел и бъдещ

министър-председател, заявява: „Когато през десетте години на нацисткия терор най-ужасното мъченичество сполетя нашия народ, гласът на папата се извиси в полза на жертвите. Ние скърбим за загубата на един велик служител на мира“²⁶. Гласа на Пий XII „в полза на жертвите“, който според днешната враждебна към него публицистика никога не се е извисявал, те, израелците, са го чули. А Уилям Цукерман, редактор на списание „Jewish Newsletter“, пише: „Нека всички евреи в Америка да отгадат почит и да изразят скръбта си, защото

Вероятно никой държавник от това поколение не е оказвал на евреите по-мощна помощ в часа на трагедията. Повече от всеки друг ние имаме възможността да се възползваме от голямата и милосърдна доброта и великодушие на покойния папа през годините на гонение и терор²⁷. Тези свидетелства са добре познати и многократно възпроизвеждани в международни публикации.

От друга страна, „черната легенда“ не се отнася до помощите: тя е политическа легенда, така да се каже, за общото отношение на Пий XII и изразява мъката на католиците от липсата на морални насоки по време на много сериозна световна криза. Известни и широко цитирани са изказванията на френския философ Еманюел Муние и на носителя на Нобелова награда за литература (1952) Франсоа Мориак. Първият вече е изразил съмнения относно поведението на папата по време на италианската окупация на Албания в статия, написана за „Le Voltigeur“, която е преиздадена през 1964 г. в „Bulletin des Amis d'E. Mounier“²⁸. Вторият, във въвеждението към „Bréviaire de la haine“ на Леон Поляков, макар да смята мълчанието на йерархията за „отвратителен дълг“, изразява разочарованието на френските католици, че не са имали „утехата да чуят приемника на един галилеец, Симон Петър, да осъди с ясно и недвусмислено

27. Ibid.

28. J. Nobécourt, „Silence“ de Pie XII, „Dictionnaire historique de la papauté“, a cura di Ph. Levillain, Paris 1994, p. 1571.

слово, а не с дипломатични намеци, разпъването на тези безброй братя на Господа“²⁹.

Упорито превъзнасян от едни до степен да игнорират факти, които могат да бъдат тълкувани по различен начин, но е и невъзможно да бъдат отречени, и сурово осъждан от други до степен да му приписват грешки, които надхвърлят обективните граници на неговите възможности за действие, Пий XII вече повече от половин век е в центъра на дебат, който не показва признаци на затихване. И все пак според някои не става дума за папа, взел разтърсващи решения (като св. Йоан XXIII с Втория

ватикански събор) или е бил въвлечен пряко в епохални промени (като св. Йоан Павел II с края на комунизма). На Пий XII се приписва по-малко силен характер от този на

неговия предшественик Пий XI, а неговата, макар и интензивна, дипломатическа дейност не е оставила следи, сравними с тези от „Дипломатическата нота“, с която през 1917 г. Бенедикт XV определя Първата световна война като „безсмислено клане“. След векове на ожесточено противопоставяне той не презръща Вселенския патриарх, както прави св. Павел VI през 1964 г., нито пък може да бъде свързан с такива ярки действия в Църквата като антимо-дернистките репресии на Пий X. И все пак за Пий XII продължава да се говори повече, отколкото за него-

29. F. Mauriac, *Prefazione a L. Poliakov, Il nazismo e lo sterminio degli ebrei*, Torino 1955, pp. 9-12.

Вите предшественици и приемници.

С поставянето на пиесата „Наместникът“ всъщност започва „черната легенда“, която стига дотам, че представя Пий XII като „папата на Хитлер“. Оттогава насам полемиката около Еудженио Пачели постепенно се разраства и засяга всички аспекти от историята на съвременната Католическа църква: отношението към модерността, отношенията с евреите, въпроса за комунизма, функцията на църковната власт, ролята на миряните, икуменическите и междурелигиозните отношения. Забележително е как едно не особено важно събитие – поставянето на пиеса – успява да катализира толкова много дискусии не само за този папа, но и за цялата история на Католическата църква в съвременната епоха.

Последвалата полемика с непредвидим мащаб и интензивност извежда завинаги образа на Пий XII от тесния кръг на посветените и на верните католици и го правят известен на широката международна общественост. Главно заради Хохут той се превръща в папата на „мълчанието“ по отношение на еврейския геноцид: преди това много евреи са изразявали благодарността си за помощта, която са получили по време на войната, по-късно обаче всяко споменаване на отношението му към Холокоста става причина ако не за дипломатически инциденти, то поне за журналистически полемки.